

ŠKOLA SOPHIE SCHOLL/SOFI ŠOL - MI NEĆEMO DA ĆUTIMO **Ratni zločini, genocid i sećanja. Koreni zla. Ja hoću da razumem.**

Žene u crnom, Beograd, 2012.

Izveštaj

Seminar je održan 21. i 22. jula 2012. u prostorijama Žena u crnom u Beogradu. Seminaru je prisustvovalo 18 aktivistkinja i aktivista iz Beograda, Novog Sada, Leskovca, Vlasotinca, Kraljeva, Kotor i Sarajeva.

Seminar predstavlja prvi korak u realizaciji naše ideje o pokretanju škole „Sophie Scholl/Sofi Šol – Mi nećemo da ćutimo“.

Autorka škole i predavačica je bila prof. dr Janja Beč- Neumman, koordinatorka filmskog programa Nataša Govedarica i koordinator škole Miloš Urošević.

Prvog dana seminara, u prvom delu, obrađeni su osnovni pojmovi (genocid, Konvencija o genocide, genocidni proces, Rafael Lemkin/Raphael Lemkin, žrtve, počinioci, posmatrači, spasioci i borci/borkinje u otporu).

U drugom delu rađena je studija slučaja: genocid u Kamboži. Pre predavanja o Kamboži imali smo projekciju dokumentarnog filma “S 21 The Khmer Rouge Death Machine/ S21 - Mašina smrti Crvenih Kmera” kambodžanskog autora Rithy Pagna. Prvi dan seminara je završen šetnjom i razgovorom na Dunavu u Zemunu.

Drugog dana na seminaru obrađeni su pojmovi: oblici poricanje genocida, faze genocidnog procesa, međunarodna krivična pravda, ponašanje bystanders/posmatrača u Holokaustu i Srebrenici. U drugom delu drugog dana prikazan je dokumentarni film bosanskohercegovačke rediteljke Ines Tanović “Živi spomenik”.

Na kraju su sve učesnice i učesnici imale/i svoje prezentacije na osnovu zadatih tekstova iz readera. Seminar je završen usmenom javnom i numeričkom tajnom evaluacijom. Kurs je numerički ocenjen sa 1,33%. Najbolja ocena je 1.

Zločin bez imena - genocid – Rafael Lemkin

*Šta je genocid? Genocid - kovanica od dve reči koju je izumeo Rafael Lemkin od grčke reči *genos* što znači *pleme*, i latinske reči *cedere* što znači ubiti: *ubiti pleme*. Kada su počele da stižu vesti o istrebljenju Jevreja na teritorijama okupiranim od nacističke Nemačke, avgusta 1941. Čerčil je rekao za BBC “Mi se suočavamo sa zločinom bez imena“. Rafael Lemkin, pravnik, Jevrejin iz Poljske je rekao „, Samo ljudska bića imaju zakone... Moramo stvoriti zakon (o tom zločinu bez imena)“. On je bio tvorac tzv. Lemkinovog zakona, tj. Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, koja je usvojena jednoglasno 09.12.1948. u Parizu na zasedanju Generalne skupštine UN. Prvi put su ljudi dali ime takvom ubijanju - zločinu bez imena. Prva verzija Konvencije je uključivala i petu grupu – političku, pored četiri koje su ostale u Konvenciji a to su rasna, verska, nacionalna, etnička. Međutim, politička dimenzija je odbačena i to na pritisak ministra spoljnih poslova SSSR-a Višinskog.*

Za vreme vladavine vojne hunte u Argentini (1976.-1983.) nestalo je oko 60.000 ljudi prema procenama Majki sa Majskog trga/Madres de Plaza de Mayo, dok je 10.000 nestalih prema izveštaju komisije predsednika Argentine Raula Alfonsina „Nikad više/Nunca Mas“ i 500 prema procenama policije Argentine. To su sve bila politička ubistva. Danas većina

istraživača/istraživačica genocida nestale u Argentini tretira kao genocid iako se radi o političkoj grupi. Ova Konvencija je osnova da se procesuiraju slučajevi genocida u međunarodnim sudovima za Ruandu/ICTR, Jugoslaviju/ICTY i u Međunarodnom krivičnom sudu /ICC kao i u sudovima za Kambodžu, Sijera Leone i Istočni Timor.

Varvarstvo i vandalizam

Šta je holokaust? Holokaust na grčkom znači *živ spaljen*. *Šoa* na hebrejskom koja znači *veliki strašni vetar*. Prvi put je reč genocid objavljena 1944. u knjizi „Uloga sila osovinu u okupiranoj Evropi“ Rafaela Lemkina. On je već tada koristio tu reč i objašnjavao da reč destrukcija u Konvenciji da ne mora da znači fizičko uništenje članova grupe, nego da može da se radi o uništenju uslova koji omogućavaju opstanak grupe. Genocid se nikada ne dešava slučajno, nego uvek postoji plan. *Plan je koordiniran u cilju uništavanja fundamentalnih uslova ljudske egzistencije*. Ne radi se samo o broju ubijenih, nego i o uništenje uslova života, kao što su glad i sistematsko bombardovanje. Na Kambodžu je za tri godine (1970-1973) bačeno više bombi nego na Japan tokom celog Drugog svetskog rata. To je sve radila američka avijacija. Time su se razarali uslovi za život: prašume, pirinčana polja. Uništeno je 13.000 sela i ubijeno 700.000 ljudi. Uništavanje političkih, socijalnih, institucija kulture, jezika, nacionalnog pripadanja, religije, ekonomske egzistencije grupe, zdravlja, dostojanstva ljudskih bića pa čak i samog života, sve to spada u genocid ako ima nameru da unište grupu. Uništavanje kulturnih i političkih institucija koje su uslov za opstanak grupe koja je ugrožena takođe može da spada u genocid. Sudovi za Kambodžu, za Argentinu, za Gvatemalu, nisu postojali u vreme hladnog rata. Međunarodni krivični sud za Jugoslaviju/ICTY je prvi međunarodni krivični sud koji nije vojni sud. On je osnovan posle završetka hladnog rata i stvoren je u Evropi. Posle toga je osnovan Međunarodni krivični sud za Ruandu/ICTR, a kasnije su osnovani posebni sudovi za Kambodžu, Sijera Leone, Istočni Timor i Međunarodni krivični sud/ICC.

Lemkin je na konferenciji Evropskih pravnika u Madridu 1933. godine napisao i predložio Konferenciji na usvajanje nacrt međunarodnog zakona koji bi obavezao države i vlade tih država „da spreče ciljano uništenje etničkih, nacionalnih i verskih grupa“. Lemkin je osećao da je važno zaštititi i fizičko i kulturno preživljavanje ciljanih grupa. Nacrt toga zakona koji je on napisao i predložio Konferenciji predviđa „zabranu varvarstva i vandalizma. On određuje varvarizam kao „uništenje nacionalnih, verskih, rasnih i društvenih zajednica“, a vandalizam kao „uništenje kulturnog i umetničkog blaga koji su izraz bića tih kolektiva“. Kada je Lemkin predstavljao svoj predlog na Konferenciji, predsednik Vrhovnog suda Nemačke i predsednik Univerziteta u Berlinu su napustili Konferenciju. Nacrt zakona koji je predložio Rafael Lemkin nije usvojen. Posle završetka Drugog svetskog rata i Holokausta u kome je stradalo 6 miliona Jevreja i 5 miliona Rusa, Poljaka, Roma, komunista i ostalih „nepoželjnih“ nastala je Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida.

Do danas su 142 zemlje potpisalo Konvenciju. Konvencija nije samo za kažnjavanje nego i za prevenciju. U presudi Međunarodnog suda pravde u slučaju BiH vs Srbija, od februara 2007. se kaže da je Srbija kriva što nije sprečila genocid u Srebrenici. To je jedino u Srbiji prihvaćeno kao pobeda.

Uništiti grupu i namera

U članu 2 Konvencije stoji *namera da se uništi u potpunosti ili delimično jedna grupa*. Nameru je najteže dokazati. Lemkin je posle usvajanja Konvencije u raspravama o Konvenciji rekao da je *i broj stradalih važan, broj nije zanemarljiv*. Međunarodni krivični sudovi do sada nisu imali i nemaju kapacitet da sude za sve slučajeve, to nije moguće, ali postoje utvrđeni kriterijumi na osnovu kojih se slučajevi razmatraju na suđenjima.

Šta znači uništiti grupu? ICTR, Međunarodni krivični sud za Ruandu, slučaj Jean – Paul Akayesu/ Žan Pol Akajesu, 1998., tužilac Pierre Prosper/ Pjer Prosper, radi prvu optužnicu za genocid u međunarodnom krivičnom pravu. On je briljantno pripremio optužnicu i uspeo da dokaže, a sud je presudio da je silovanje u ratu genocid. Optužnicu je bazirao na „davanju smisla reči uništiti“ „Ako budem uspeo da dam smisao toj reči znao sam da ću udahnuti život Konvenciji.“ Potpuno uništenje grupe ili delimično uništenje grupe ne mora da se dogodi „ On tvrdi da je destrukcija ako su ljudi ubijeni, ali takođe je destrukcija ako uništena intelektualna klasa ili ako su žene sistematski silovane. Prosper je tvrdio da grupa može fizički da opstane i da izbegne ubijanje, ali da je ostavljena da živi toliko marginalizovana da je toliko nevažna za zajednicu da je faktički uništena. 22. septembra 1998. godine UN Tribunal za Ruandu/ICTR je prihvatio optužnicu i proglasio „Optuženi, Jean-Paul Akajesu, vi ste krivi za genocid“.

Studenti često pitaju da li se desio genocid ako jedan jedini pripadnik neke nacije ili druge grupe bude ubijen, da li je to genocid po međunarodnom pravu? Odgovor je da, to je teorijski moguće, ali se do sada nikada nije desilo i teško da je moguće da se desi.

Deca vojnici je često pitanje koje postavljaju studenti. Po Konvenciji, član 2-e, „prisilno premeštanje dece iz jedne grupe u drugu“ i član 2-d „uvođenje mera sa namerom da se *onemogućiti rađanje dece u grupi“ kao i svi ostali delovi člana 2, a- ubijanje, b-uzrokovanje ozbiljnih telesnih ili mentalnih oštećenja članovima grupe c-namerno stvaranje takvih uslova života koji će uništiti grupu u celosti ili delimično, sve to se može odnositi na decu*“. Po prvi put se u međunarodnom krivičnom pravu **zbog regrutovanja dece u vojnim formacijama** sudilo u slučaju Međunarodni krivični sud/ICC protiv Tomasa Lubange iz Konga. On je **proglašen** krivim i osuđen na 14 godina zatvora.

U jermenskom genocidu su uzimali decu od Jermena i prebacivali ih u kurdske porodice da budu sluge ili robovi.

U Argentini su tek rođenu decu žena zatvorenica oduzimali, majke su ubijane, a deca usvajana uglavnom od porodica argentinske policije, vojske i državnih službenika. Majke sa Majskog trga su se tada organizovale da traže svoju nestalu decu. Sada traže i svoje nestale unuke.

Uništiti može da ima razne pojavne oblike. Recimo, program eutanazije u nacističkoj Nemačkoj pre početka Drugog svetskog rata kada je ubijeno oko 60.000 ljudi koji „nisu bili vredni da žive, zato što su bili bolesni... i teret za zajednicu“.

U Kambodži su uništavani uslovi za život bombardovanjem oranž gasom pirinčanih polja i prašuma.

Haški tribunal za bivšu Jugoslaviju nije nastao zbog Srebrenice, nego zbog opština u Bosanskoj Krajini. Danas u ICTY imamo da je odbijen predlog tužilaštva da je u sledećim opštinama: Bratunac, Foča, Ključ, Prijedor, Sanski most, Zvornik, Vlasenica **počinjen** genocid u procesu protiv Radovana Karadžića. Genocid se svodi samo na jedno mesto – Srebrenicu. Genocid je proces, nije događaj u jednom mestu. Genocid je u Srbiji počeo na Gazimestanu kada je milion ljudi ovacijama podržalo rat, 1989.

Neke/i važne/i autorke/i u studijama o genocidu

Helen Fejn (sociološkinja) kaže da je genocid zločin države. Državne strukture rade koordinirano planirano i sistematski.

Izrael Černi (psiholog) je osnivač studija Holokausta i genocida, koji tvrdi da su genocidi uporedivi. Žrtva mora da bude bespomoćna i da nije u stanju da se brani. Genocid se dešava onda kada postoji suštinska bespomoćnost žrtve i suštinska nesposobnost žrtve da se brani.

Horovic govori o strukturnoj i sistemsatskoj destrukciji nevinih ljudi preko državnog, birokratskog aparata. To radi državni aparat u koji spadaju vojska, policija, paravojske, pošta, železnica, obrazovanje.

Leo Kuper se borio da i političke grupe uđu u Konvenciju, ali je odnos snaga u Savetu bezbednosti bio takav da je to isključeno na zahtev Sovjetskog Saveza.

Alvarez govori da različiti ciljevi tog projekta, plana dovode do različitih strategija. Svaki je slučaj specifičan.

Pauer insistira na kontinuitetu. Genocid nikad nije incident nego je uvek kontinuitet destrukcije. Melson govori o dužini trajanja izloženosti ekstremnoj situaciji.

Genocid je zločin države

Helen Fejn govori o pet uslova koji su preduslovi da možemo da govori o genocidnoj politici koja se utvrđuje na nivou države.

Genocidna politika:

- *Kontinuitet napada. Genocid se može zaustaviti u svih osam faza, on je na svakom nivou zaustavljiv. Poricanje genocida kao osma, poslednja faza je uvek strategija države. Poricanje je i moguć dokaz da se genocid desio.*
- *Počinitelac je kolektivni i organizovan.*
- *Žrtve su selektirane zato što su članovi određene grupe.*
- *Žrtve su bespomoćne i one su ubijene nezavisno da li su se predale ili su u otporu.*
- *Destrukcija je počinjena sa namerom da se ubije. O ubijanju odlučuje počinitelac.*

Razlikovanje ratnog zločina od genocida se utvrđuje po pitanju kažnjavanja zločina i pitanju ideologije.

Prvo: da li se zajednica u čije je ime počinjen genocid distancira od genocida preko kažnjavanja, preko međunarodnog krivičnog prava?

Drugo: da li je ideologija koja je omogućila da se to desi živa i posle genocida? Da li postoje suđenja ili da li se prominentni ljudi distanciraju javno? Distanciranje ne mora da bude samo u pravu. To treba da bude javno i dostupno.

U Argentini su za vreme suđenja generalu Videli, članu vojne hunte i de facto predsedniku Argentine za vreme diktature, sutradan transkripti objavljavani i tiraž tih novina je bio oko 50.000. U Argentini se brojke žrtava i danas razlikuju u zavisnosti od izvora podataka. Državna komisija koja je osnovana na zahtev predsednika Raula Alfonsina je za devet meseci rada stigla do skoro 10.000 imena i prezimena žrtava i dokazima da su ubistva počinjena. Majke sa Majskog trga govore o 60.000 žrtava. Izvori u policija Argentine govore o 500 žrtava. Istraga o nestalima se desila na pritisak civilnog društva. Datum 10.12.1983. se uzima kao svetski dan borbe protiv zločina koje država učini protiv svojih građana. U Argentini je postojala politička volja da se to uradi. Parlament je na zahtev demokratski izabranog predsednika Argentine Raula Alfonsina, formirao Komisiju za istinu o nestalima. Da se probiju zone ćutanja posle takve traume.

Te zone su različite za počiniocce, žrtve, posmatračce i spasioce.

Počinioci čute zato što se boje da će biti uhapšeni, suđeni i osuđeni, zato što i oni imaju potrebu „da normalizuju“ život posle zločina. Oni uvek imaju selektivno sećanje koje im omogućava da ostanu „normalni“ posle zločina a to je da se sećaju samo svojih dobrih dela ako su ih učinili ali ne i zločina koji su počinili, ako se i sećaju oni su to radili „da odbrane svoj narod“, „da se bore protiv komunizma, boljševika, nevernika, itd“ „, da su ipunjavali svoju dužnost“ itd.

Zašto čute žrtve? Čute zbog stida što su bile duboko dehumanizovane, i one imaju potrebu „da normalizuju svoje živote“, čute zbog stida što su preživeli, čute zbog osećaja krivice što nisu uspeali da zaštite svoje najbliže, uglavnom nemoćne članove porodice i bližnjih, žene, decu, stare.

Najveći procenat onih koji čute su posmatračci, oni su i najbrojniji. Oni čute zato što ne žele da otvaraju moralno pitanje da li su mogli nešto da urade da spreče zločine a nisu uradili ništa.

Spasioci i borci u otporu koji izlaze iz te posmatračke pozicije često ostaju u istom kontekstu koji je omogućio zločin i ne smeju da govore zato što se boje.

Zone ćutanja su često transgeneracijske što ne znači da trauma ne postoji i ne“radi“ ako se o njoj ne govori.

Izveštaj argentinske komisije je publikovan pod naslovom „Nikad više“/“Nunca Mas“ i jedan je od najprodavanijih i najčitanijih izveštaja o ljudskim pravima u svetu. Komisija je imala ograničeno vreme rada - devet meseci. Predsednik Komisije je bio Ernesto Sabato, argentinski pisac i fizičar, saradnik porodice Kiri u Parizu i dobitnik Nobelove nagrade za književnost. Posle usvajanja izveštaja Komisije u Parlamentu Argentine je suđeno Videli, Violi i Galtijeriju, tj. generalima, članovima vojne hunte. Vojska je tada pokušala puč u jednoj kasarni, ali tada nenaoružani građani opkoljavaju kasarne i zaustavljaju vojnu pobunu. Onda je ipak donesen **Zakon o postupanju po naređenju/Ley de obediencia debida**), koji je amnestirao sve niže činove od nivoa pukovnika, sa obrazloženjem da su niži činovi morali da izvršavaju naređenja.

Ideologije

Ideologije žive mnogo duže nego što žive režimi i sudovi i počinioci i žrtve. Opasno je kada su takve ideologije ubijanja i smrti vitalne jer su to ideologije koje legitimiraju i omogućavaju genocid. U Srbiji, to je ideologija večne žrtve koja je nastala na dve najmoćnije traume: kosovska bitka i Jasenovac, kroz koje se nikada nije prošlo. Tu su i traume psihologije zadnjeg dvorišta velikih imperija; Otomanske, Austro-Ugarske, fašističke, komunističke i sada EU. Ove transgeneracijske traume traže težak i ozbiljan rad na prolasku kroz traumu da bi se traume oslobodilo.

U toku genocida je jedna strana – *strana počinioca naoružana i organizovana da upotrebi silu*, dok druga strana – *strana žrtve, nije organizovana i nije naoružana. To je situacija asimetrije moći.* Taj je jasno vidljivo u mnogim situacijama, u Varšavskom getu na primer. Balans moći je važan u moći i količini naoružanja. U genocidnom procesu je važno pitanje količine nasilja. *Količina nasilja i vojna organizacija je ekstemno nejednako raspoređena i koncentrisana na strani počinilaca.*

Kriza, destabilizacija, dezorijentacija, radikalna rešenja

Genocid se dešava u uslovima ozbiljne dugotrajne i rasprostranjene krize. Onda se javlja potreba da se nađe taj *drugi* koji je kriv za sve loše nam što se dešava. Ne postoji do sada genocid koji se desio u normalnim situacijama. Kriza je preduslov. Genocid se nikada ne desi iznenada kao erupcija nečega, nego je genocid proces, on nije događaj, nego proces koji ne nastane neočekivano, odjednom i spontano. Genocid se desi samo u uslovima najozbiljnije krize društva i države. To su najdublje ekonomske i političke krize koje omogućavaju genocid. U stanju krize država počinje da funkcioniše loše. Monopol na nasilje imaju vojska i paravojske. Sa porastom političkih i ekonomskih problema, umnožavaju se problemi, a smanjuje se sposobnost države da rešava te probleme. To dovodi do *destabilizacije*. Iz stanja krize se ide u stanje destabilizacije. Ona se ispoljava kao sve oštrija rastuća borba za političke pozicije i moć političke elite, partija i grupa u društvu. To se manifestuje u oblicima političkog nasilja, kao što su terorizam, politička ubistva, itd. Rastu napetost, pritisak, nesigurnost, strah. Fašizam i svaki totalitarizam se baziraju na strahu i manipulaciji. Strah od same države da će te napasti a ne zaštititi. Za većinu stanovništva, razvoj krize vodi u rastuću nesigurnost. U Vojvodini je na primer 200.000 stanovnika uglavnom ne-Srba napustilo zemlju u periodu od 1991. do 1999., a to je 10% stanovništva. Ekonomski problemi, rastuća nezaposlenost, ostanak bez prihoda, rastući strah za gubitak imovine, sve su to uslovi koji iz destabilizacije vode do *dezorijentacije* kada se postaje lak plen za manipulaciju. Sve više ljudi postaje prijemčivo za laka, brza i radikalna rešenja. Ljudi postaju prijemčivi za radikalne političke ideje koje propagiraju radikalne elite. Kada se većina stanovništva, a ne mala grupa prihvati radikalnih političkih ideja tih elita, onda takva većina bira takvu radikalnu elitu dobrovoljno, „demokratski“.

Radikalna i radikalizirana politička elita dolazi na vrh i ona je u poziciji da donosi važne državne odluke u raspodeli dobara. To je jako važno. Na nivou države, elita preko korupcije može da se prebaci u diktaturu i da koristi resurse države radi ostvarenja svojih političkih ciljeva.

Genocid je politički cilj. Genocidna politika je uvek odlučena na najvišem nivou države. Političari ne izvršavaju zločine lično. Genocidna politika se utvrđuje na najvišim nivoima države. To je top-down proces/proces od gore. On uvek ide od gore, od vrha države. Genocidna politika je utvrđena na najvišem nivou takve države i odluke se donose na najvišem nivou takve države. Genocid nije spontana erupcija zajedničkih mržnji koje su dugo trajale, nego su formirane i podržavane od ideologija u određenim uslovima. Genocid ne nastaje iz starih loših emocija koje država ne može da kontroliše. Država to može da kontroliše ukoliko postoji politička volja. Genocidi se uvek dešavaju sa znanjem, uključenošću i blagoslovom državnih institucija.

Pet faza koje vode u proces genocida:

- *Definisanje target grupe.* Grupa mora da bude obeležena, prepoznatljiva.
- *Grupi se oduzima imovina*
- *Grupa mora da bude skoncentrisana.*
- *Grupa mora da bude deportovana.*
- *Značajan broj u grupi mora da bude ubijen.*

Najviše državne strukture su odgovorne za to što se dešava tokom genocidnog procesa, zbog njihovog aktivnog učestvovanja u procesu. Oni su odgovorni i za planiranje i za aktivno sprovođenje, za tajnu i ćutljivu zaveru, oni su odgovorni i za to ako su znali a nisu sprećili. Genocid nije izdvojen događaj, ne dešava se sam po sebi, to je proces koji se dešava u jednom vremenu i mestu – različita delovanja sa učesnicima koji su povezani kao pojedinci u kolektivnoj formi. Oni su međusobno zavisni. *Planiranje i izvršenje su fragmentirani i zato je namera teško dokaziva.* Oni odlučuju kada poćinje genocidna politika. Oni nisu incident i nisu nenamerni zloćini. Genocid nastaje iz odluke centralnog politićkog vođstva koji se nalazi na vrhu države. Odluke se donose verbalno, ali jezik poćinilaca mođe da bude razlićit. O odlukama teško mogu da se nađu pisani dokumenti, oni koriste prikriveni jezik, teško dokaziv. U planiranju se određuje grupa koja će biti napadnuta. Postoji ta intencija da se “ mi “ od „njih“ oslobodimo. Planiranje i priprema nastaju tek posle politićke odluke. *Planiranje se razvija od ideje kroz vreme i ukljućuje kooperaciju i kompeticiju.* Na primer, kada su Crveni Kmeri zauzeli Pnom Pen, aprila 1975. broj ubistava je rastao u Pnom Penu, a u provincijama je broj ubistava bio manji. I u vreme najsirovijih događaja su ipak postojale frakcije u strukturi tadašnjih vlasti, nije crno belo. *Ni poćinioci nisu homogena grupa.* Svaki agent genocidnog procesa ima autonomiju koja vodi do saradnje ili konflikta. U Kambodži su intelektualnu elitu Crvenih Kmera pobili, posle 1975., jer je na snazi bio jaki antiintelektualizam – eliminacija svih obrazovanih pa i ćistke unutar Crvenih Kmera.

Planiranje se razvija kroz *ućenje kroz praksu.* Poćinioci idu sve dalje u sirovosti, korak po korak da bi ostvarili svoje ciljeve selektirajući metode, ćuvajući samo one koje su uspešne, i odbacujući one koje su neuspešne.

Genocidna politika je pripremljena i organizovana i koordinisana.

Karijera poćinilaca? Oni poćinju sa malim kriminalom pa idu dalje u zloćinima. Sa svakim korakom napred šansa da se vrata u normalan život se smanjuje ili je nemoguća. Sirovost se vežba i ući. Tako u jednom trenutku genocidnog procesa *ubijanje postaje rutina za poćinioce.* Genocidni procesi se do sada nikada nisu završili sami od sebe, nego uvek intervencijom izvana, zato što je kontaminacija zajednice koja to poćinila prevelika.

Podela rada između poćinilaca: na vrhu su oni koji donose odluke, oni ne ućestvuju u izvršenjima, ali ućestvuju u pripremanju i osmišljavanju. Oni vladaju na distanci. Oni određuju smernice, omogućavaju manipulaciju međunarodne zajednice, oni kontrolišu tokove novca. Budžet Republike Srpske je bio 96% iz Srbije, a 98% toga budžeta je bio za vojsku. Uticajne lićnosti formiraju javno mnjenje. Javne radikalne ideološke izjave igraju veliku ulogu u dešavanju genocidnih zloćina. Poćinioci na različitim nivoima su povezani i dele istu nameru da se pobegne od tih „neželjenih“. To zahteva organizaciju viših vlasti. Organizacija nasilja nije dovoljna da bi se desio genocid. Bez ideologije to nije moguće. Ideologija ima ogromnu ulogu u genocidnom procesu, ona je uzroćna snaga da se to desi. Radikalne nacionalistićke ideologije prvo dijagnosticiraju situaciju krize, destabilnosti i dezorijentacije. Neprijatelj je definisan i on je vrlo negativan, on je odgovoran je za ono što se nama dešava. To je pronalazak žrtvenog jagnjeta.

Sledeći korak radikalnih nacionalistićkih ideologija je davanje terapije za takvo stanje. Na primer, naša će nacija biti spašena tih zala ako se svako posveti tom nacionalistićkom cilju, ako se nacija oćisti od stranih elemenata. Kada su unutrašnji i spoljni neprijatelji pobedeći, onda

imamo homogeni kulturni identitet, monolitni identitet krize. Nacionalizam jako pojednostavljuje i militantan je i militarizovan (Herbert Markuze). Usmerava se protiv tih „drugih“, bazira se na „našim nepravednim gubicima, na našoj večnoj poziciji žrtve“, time se održava potencijal za nasilje. Biće gore ako se mi svi ne ujedini i ne posvetimo borbi protiv drugih. Ti drugi koje treba pobiti oni su oličenje svega najgoreg što postoji da bi ih dehumanizovali, a kada ih dehumanizujemo onda nemamo problem da ih ubijemo. Ti dehumanizovani ne zaslužuju našu zaštitu kao ljudska bića, i oni treba da budu isključeni, terorizirani, otima im se imovina, proteruju se i na kraju ubijaju.

Zašto je neko počinilac? To su sadisti, tako se kaže. Ali nisu svi sadisti. Oni su obični ljudi. Oni kao kategorija nisu homogeni, oni su različiti. Ima ekstremnih ljudi koji su istinski vernici, koji veruju da je pravedno i dobro to što rade. U jermenskom genocidu počinio su bili ekstremni turski nacionalisti. Počinio su i oni koji će imati materijalu ili statusnu korist, a nemaju nikakva ideološka verovanja. To su i oni koji hoće da sačuvaju svoj posao. To su i oni koji su najdublje programirani da budu poslušni i da samo izvršavaju naređenja. To su i oni koji vole da vežbaju svoju moć nad drugima. To su i oni koji hoće da naprave karijeru. To su i avanturisti. To su i oni koji nemaju izbor, oni koji su mobilisani, a nisu hteli da idu. Među počinioćima nije isti stepen onih koji učestvuju, i *ne učestvuju svi na jednak način*. U Kambodži je bio ekstremni egalitarni model, niko nije imao pravo po zakonu na različito obrazovanje, imovinu i uživanje. Pa i tu u takvom ekstremnom slučaju počinioći nisu bili homogena grupacija.

Žrtve – ovaj model je napravljen na četiri studije slučaja: jermenski genocid, Holokaust, autogenocid u Kambodži i Ruanda.

Genocidne kampanje protiv Jermena su počele 1915. - *žrtve moraju da budu kolektivno krive i da budu proglašene za smrtnu opasnost* za Otomansku imperiju. Politički je pronađen krivac za to. Ako mi ne ubijemo njih, onda će oni nas. Oni imaju tajnu želju da vladaju nad nama Turcima, oni hoće suverenitet i da razbiju našu državu. Oni to ne mogu i mi to nećemo da dopustimo. Zato su oni opasni za nas. Oni su se obogatili a mi smo osiromašili. Bitne su stare predrasude. Oni su spremni na zavere protiv nas, njima se ne može verovati. Oni su nevernici, jer su hrišćani. Oni su svedeni da nisu ljudska bića. Oni su grupa koja se targetuje. *Grupa je uvek osetljiva i ranjiva, nikada se ne ide na jaku grupu*. Ranjivost grupe može da bude osnovni razlog zašto je ta grupa izabrana. *Žrtve su bespomoćne i one ne mogu da se brane*. Žrtve postaju kroz nasilje, kroz korake i proces nasilja još ranjivije, bespomoćnije, još manje mogu da se brane. Bira se ranjiva grupa. Bira se žrtva koja kroz proces postaje takva. Važan je efekat iznenađenja. Jermenska elita je u jednoj noći (24.04.1915.) pobijena u Konstantinopolju, tada je ubijeno nekoliko hiljada ljudi. Proces se razvija dalje. Proces uništenja traje do kraja. Do kraja se namera prikriva.

Postoje tri načina za žrtve kako da se spasi. To je prvo skrivanje i bekstvo, drugo je otpor, borba, i treće na najbolji način se prilagoditi brzom i drastičnom promeni. Ko uspe da se prilagodi na te nove uslove života može da preživi. Banalnost ravnodušnosti je važno pitanje, kao i put od govora mržnje do ćutanja mržnje. Svaka trauma proizvodi zone ćutanja koje su različite, koje omogućavaju da se to ponovi ukoliko se ne prođe kroz traumom. Ono o čemu se ne govori i ono što se rečima ne može/ne da opisati. Energije smrti su teške. Ćutanje je transgeneracijsko. Naš pristup, na kursu „Ratni zločini, genocid i sećanja: Koreni zla, ja hoću da razumem“ je nazvan „slušaj/govori/promisli/gradi poverenje“ i nastao je na osnovu decenijskog rada Dan Bar-Ona, izraelskog psihologa i jednog od direktora moga kursa, sa drugom

generacijom posle Holokausta, sa decom nacističkih počinilaca i decom jevrejskih preživelih. To je metoda TRT, to reflect and trust/promisliti i graditi poverenje. Moja metoda je listen/talk - slušati i govoriti, nastala na osnovu moga, sada već decenijskog rada sa preživelim genocida u Bosni i Hercegovini.

Prikazan je film S 21 The Khmer Rouge Death Machine, kambodžanskog reditelja Rithy Panha, iz 2003. godine, u trajanju od 101 minut

Utisci o filmu:

Ljupka: Mučnina nas drži u mislima, a ne emocijama. Iz filma se uče stepeni dehumanizacije, kako se zločin proizvodi. Film treba da bude nastavno gradivo. Ljudi treba da znaju i uče o tome. Možda bi nam kontekst omogućio da se distanciramo.

Svetlana: Na jednom mestu su se našle i žrtva i počinilac i tu nema osude. Mučitelj još uvek nije izašao iz te uloge, toliko se u nju uživao. Majka je želela da se on iskupi za to. On je govorio o svojim emocijama a ne o emocijama ljudi koje je ubio.

Nataša: Filmu ne fali kontekst, informativno je dobar ali ne i nužan. Suština je kako doći do toga da neko ovde progovori o tome. Nama je potrebna ne samo informacija šta se desilo nego i zašto.

Marijana: Samo jedan počinilac kaže stidim se i žao mi je. Niko drugi to ne kaže. Jedan kaže boli me glava.

Ervina: Proces je reći žao mi je. Vidimo da su i životi počinilaca rastureni.

Marija: Da bih mogla da napravim moralni izbor moram da budem slobodan čovek. Oni nisu bili slobodni.

Ivana: Meni je nedostajao kontekst. Ta se priča ponavlja: zatvor, mučitelji, zatvorenici. Uvek je jedno te isto. Treba sprečiti tu situaciju u kojoj će ljudi postati mučitelji.

Edvin: Ja bih zatvor uporedo sa tri zatvora u BiH: logor Luka, logor Omarska, fabrika akumulatora u Srebrenici. U Haškom tribunalu imamo Dražena Erdemovića a pred sudom BiH Franca Kosa, koji se ne stide. Oni su streljali Srebreničane. Problem je sa onim državama o kojima se ne priča, kao što su Čečenija, Palestina.

Aleksandra: Film je bio težak, jer me previše uključuje u priču, a ja ne mogu da reagujem. Treba više raditi na mehanizmu nego na detaljima. Pre nego što ih ubiju oni ubiju sve ljudsko u njima i to mi je strašno.

Valentina: Film je neverovatan, jer ima sve elemente. Treba ga pažljivo gledati. Irelevantno je gde se dešava. Osećaj da nismo mogle plakati ili se naljiti je strašan.

Miloš: Čuvari vide sebe kao žrtve – to mi je bilo čudno. Nismo čuli šta bi se njima desilo da su odbili. Čuvari su žrtve jednog totalitarnog sistema. Lako je slikaru da njih ispituje, ne znamo kako bi se on ponašao u toj situaciji na njihovom mestu. I žrtva i čuvar su slučajno na tim pozicijama. Pogrešno je od njih tražiti odgovor zašto se to desilo.

Miloš U.: Ja sam tužan i teško mi je zašto u Konvenciju nije ušla politička kategorija. To je bio izgovor za komunističke režime širom sveta da masovno ubijaju sve druge. Mi moramo da se setimo genocida glada u Ukrajini, u kome je ubijeno sedam miliona ljudi, mi moramo da se setimo deportacije kavkaskih naroda u stepe centralne Azije, po 10% populacije je ubijeno, u Kulturnoj revoluciji u Kini desio se skok u smrt.

Snežana: Važno mi je da znam šta se dešava na svakoj tački planete. Bitno mi je da znam sa kojim sve specifičnostima se to zlo dešava. Proces katarze kod počinilaca pokreće porodica.

Ivana: Film mi je bio težak.

Kambodža – autogenocid

Genocid u Kambodži pokazuje da je genocidni model skoro svuda isti. Prvi utisak o Kambodži koji je stvaran od kolonizatora i domaće kraljevske elite je da su to mirni seljaci, koji su

siromašni, ali zadovoljni, sretni, nenasilni budisti. Od 1863. do 1954. trajala je francuska kolonizacija. U periodu od 1820. do 1830 Kambodža je bila pod okupacijom Vijetnama. Njihova kraljevska porodica je imala položaj boga sa autoritarnim strukturama verovanja i bila je jako osiromašila u vreme vijetnamske vlasti.

Kontinuitet nasilja u Kambodži

Po završetku Drugog svetskog rata, razvio se pokret seljaka, koji se zvao Isarak/Slobodni, oni su se borili protiv kolonijalizma i protiv monarhije. Iz tog pokreta nastaje oslobađanje od kolonijalizma. Socijalna distanca u Kambodži je bila ekstremna i brutalna. Osnovna podela je bila seljaci - gradska elita. Njihova elita je zvala seljake „psi“, „smrdljiva stoka“, „odvratni“. Podela je bila vidljiva i po ponašanju ljudi. Isarak/Slobodni su ljudima pregledali dlanove. Ukoliko je neko imao nežne a ne grube dlanove, onda bi ti ljudi bili ubijani na licu mesta. Estremni antiintelektualizam je bio protiv elite. Uhvate sve učitelje u jednoj provinciji i sve ih pobiju. Dovedu ih na ivicu klanca i pobacaju ih. Zbog ogromnih taksi *poreza/nameta* kojima su seljaci bili opterećeni, zbog dugova bivaju primorani da prodaju zemlju i odlaze u Pnom Pen. Broj stanovnika raste od 600.000 u 1968. do tri miliona 1975. kada grad osvajaju Crveni Kmeri. 1967/8. u jednoj pokrajini počinje pobuna seljaka, to je pre Crvenih Kmera, protiv velikih nameta. Lo Nol, general- premijer, šalje kaznene ekspedicije koje umiruju seljake ubijanjem. Za tri godine oko 10.000 seljaka je ubijeno. 1968. počinje bombardovanje Kambodže od strane SAD-a. Tri miliona tona bombi je bačeno na Kambodžu. Bombarduje se Kambodža u sklopu borbe protiv komunizma. Vijetkong je tu imao svoje baze. Već 1968. se u borbu uključuju Crveni Kmeri. 17.04.1975. pada Pnom Pen i na vlast dolaze Crveni Kmeri koji su bili na vlasti četiri godine, do 1979. Oko dva miliona ljudi je stradalo za vreme njihove vladavine. To je četvrtina populacije, ubijena direktno, izgladnjivanjem, evakuacijom gradova, bez suđenja su ubijani oficiri, intelektualci, sistematski, masovno, kao neprijatelji revolucije koja je imala za cilj totalni egalitarizam. Ukinuto je obrazovanje i ukinut je novac. Radilo se na tom egalitarnom projektu u kome će svi biti isti i neće biti razlike. Ko je stvorio takvu ideologiju? Intelektualci Crvenih Kmera koji su studirali u Parizu. Pnom Pen je gladovao, umiralo se od gladi zbog prenaseljenosti, zbog izbeglica sa severa. To je sve dovelo do radikalizacije, oni su ubedili brojne pristalice, bili su gospodari života i smrti. Pol Pot, politički vođa Crvenih Kmera je takođe studirao u Parizu, ali je imao mediokritetske rezultate na studiju, bio je glup i surov. Međunarodni sud za Kambodžu je osnovan tek 2003. On je mešavina kambodžanskog i sudstva UN. Genocid se u Kambodži završio intervencijom izvana pod pritiscima Kine, SAD, Vijetnama. Crveni Kmeri su se povukli na sever, nije im suđeno. Od 2003. do 2007. nije bilo slučaja u tom sudu. Kije San Pan i Pol Pot su mrtvi, ali se procesuiraju drugi. Potreba žrtava da saznaju šta se desilo ne zastareva sa smrću počinitelja. Slučaj Kambodže je *autogenocid* zato što su Crveni Kmeri ubijali pripadnike svoje nacije. Najveći broj žrtava su bili iz istog naroda, tj. Kmera. Postojalo je 158 zatvorskih centara, 309 lociranih masovnih grobnica i 76 spomenika u post genocidnom obeležavanju sećanja na žrtve genocida. Iskustva dugotrajnih destabilizacija, ekstremnog nasilja, gladi, ubijanja je bio preduslov da se to desi. Preveliki broj ljudi je bio uključen i podržavao režim i to je bio problem. Nije moglo svima da se sudi. Nije se dešavalo u Evropi.

Bystanders/posmatrači

Šta su bystanders? (Odgovori polaznika/ca) "Posmatrači". „Ćutljiva većina“. „Oni su tu ali su sa strane“. „Pasivna većina“. Sama reč pokazuje kompleksnost te kategorije. Ne može se opisati rečima ni ispričati rečima. To je izraz za ljude koji pasivno stoje u ekstremnim situacijama i ne rade ništa. Neki reskiraju život da pomognu, a neki se parališu, neki pobegnu od straha. Ljudi različito reaguju na ekstremne situacije, i individualno i kolektivno. Kiti Đenoveze je žena koja je bila silovana u sred bela dana, njene vriske su čule komšije, ali niko nije prišao niti zvao pomoć. To je banalnost ravnodušnosti koja raste. Takvo ponašanje, ponašanje posmatrača u ekstremnoj situaciji nema zakonske konsekvence. Ljudi koji su mogli da nešto urade a nisu, se ne mogu procesuirati prema važećim zakonima. Odnos prema njima počinje da se menja posle Holokausta preko zahteva za kompenzacijom. Već postoje zahtevi da posmatračko ponašanje ne bude samo moralna nego i pravna kategorija koja će moći da se procesuiru, ako si ti imao moć da reaguješ a nisi.

Jasuši Akaši, visoki funkcioner UN-a on je imao moć da nešto uradi u Srebrenici, a nije uradio ništa. Ako si imao moć i odgovornost, a nisi uradio ništa, možda će ljudi stvoriti zakone da se krivično odgovara?

Kada govorimo o bystanders moj pristup je da ne govorim o tipu ličnosti, nego o ponašanju, koje je izazvano situacijom. To je situaciono ponašanje, a nije karakterna crta. Postoje različiti nivoi posmatračkog ponašanja. To su tri tipa: niski, srednji i visoki. Na najvišem nivou više ništa ne može da se uradi. Koliko treba da bude posmatrača da bi jedan čovek bio ubijen? To je najmanje deset, ali taj broj od Holokausta raste. (Dan Bar- On&Janja Beč) *Ni posmatrači nisu homogena kategorija*. Broj posmatrača na jednog ubijenog bilo gde u svetu se povećava. Ervin Štaub je u knjizi „Koreni zla“ otvorio pitanje, zašto se mi kao ljudska bića tako ponašamo i ne pomažemo u ekstremnim situacijama i šta se to desi pa mi postanemo ili spasoni ili borci u otporu?

Bystanders u Holokaustu (Dan Bar-On) i Srebrenici (Janja Beč)

- 1.) *Mladi industrijski poduzetnici/oportunistički* – oni koji su za vreme Hitlerove Nemačke imali osećaj da je pravi trenutak da započnu biznis. Oni nisu imali problem ako su zapošljavali radnike na prisilnom radu. Posle rata, u kontekstu hladnog rata, njima je sve oprošteno u ime borbe protiv komunizma. Oni imaju korist od toga. On koristi opljačkanu jevrejsku fabriku i to njemu nije problem. Posle Holokausta on hoće da saraduje sa izraelskim firmama. Pljačka je ovde izvršena preko rata. U Srbiji oportunističkoj eliti otpora nije bilo, nije bilo štrajkova. Vojna, policijska, religiozna, industrijska, medijska elita je to ovde blokirala.
- 2.) *Obični ljudi sa ulice* – oni su za vreme Hitlera dobili posao. Oni su preko hleba sve progutali. Oni su verovali da je Hitler rešenje za sve probleme. Na Gazimestanu je bilo milion ljudi. Tada je i počeo rat uz ogromnu podršku ovog naroda. Ovaj region vekovima nije prošao kroz traumu. One su se nagomilavale, potiskivane su, nije se o njima govorilo. Neprerađena trauma može i da se podstiče. Trauma traje dokle god vas boli. Ona je završena kada vas više ne boli. Rat traje dok boli. Važno je govoriti o traumama u patrijarhalnim kulturama ćutanja. Srbija jeste patrijarhalno društvo, o traumama se ne govori. Srbija je seljačko društvo. U seljačkim društvima se vekovima ništa ne menja, pa ni ćutanje posle trauma. Srbija nema kontinuitet elite. Ima psihologiju zadnjeg dvorišta velikih carstava. Iz pozicije žrtve se nije izašlo. Da bi ste iz nje izašli, vi morate da budete

uspešni. Traume su ili vekovima ili podsticane ili sputavane, već prema prilikama i potrebama.

U svojoj knjizi *Demokratski protiv fašističkog uma* (Izrael Černi) razlikuje demokratski od fašističkog uma: demokratski um podrazumeva kompleksnost, nije ništa crno belo, a fašistički um je crno beli, demokratski um priprema rešenja, ceni znanje, daje mogućnost izbora između više opcija, daje mogućnost dijaloga dok fašistički hoće rešenje odmah, antiintelektualan je, ne trpi drugačije mišljenje i rešenja. Demokratski um prihvata odgovornost, ne vidi sebe kao stalnu žrtvu, fašistički um misli uvek smo mi žrtve, nikada ne prihvata odgovornost ni pojedinačnu ni kolektivnu. Treći kriterijum je voljenja i poštovanja života kod demokratskog uma i uništavanja i nevoljenja života kod fašističkog uma.

- 3.) *Ideološki orijentisani* – lekari u Holokaustu, koji su bili elita vaspitavana na teoriji rasne čistote. Puno je lekara učestvovalo u programu eutanazije, u kome je ubijeno oko 60.000 ljudi. Oni su njih pretvorili u neljude, i tako je bilo moguće ubiti ih. To je bilo po zakonu, postojale su procedure za ljude koji nisu vredni života. To je bila politika uništavanja slabih i drugačijih. Kada je rodbina počela da sumnja da su oni ubijeni, onda je veliku ulogu odigralo protestantsko sveštenstvo, koje se pobunilo i taj program rasističke higijene je zaustavljen pre Drugog svetskog rata. I ovde možemo da se setimo nekih naših lekara koju su oni ulogu oni odigrali. Pre svega Radovan Karadžić. Nagla socijalna promocija sa velikim preskakanjima dovodi do destabilizacije. On je iz brutalno siromašne porodice, sa ratnim traumama u porodici, uz naglu promociju, njegova ličnost to nije izdržala, slomila se. Nekoliko optuženika ICTY jesu lekari: Milomir Stakić, Milan Kovačević, Radovan Karadžić. Oni jesu dobili visoko obrazovanje u vreme besplatnog školovanja u socijalizmu, ali su zadržali sistem vrednosti koji konflikte rešava silom.
- 4.) *Karijerni* (mislim da je bolje reći *Karijeristi* – ljudi na univerzitetu, u umetnosti, oni čute, oni znaju, ali prave karijeru. Po definiciji, oni su obavezni da otvaraju moralna pitanja. Nisu svi isti, postojala je manjina koja se bunila, ali je ona bila beznačajna. Elita koja je morala da reaguje je čutala iz različitih razloga: strah, socijalna i profesionalna promocija, konkretna materijalna dobit itd. Puno je ljudi otišlo sa univerziteta, iz umetnosti. Kada ekološke (*demografske?*) niše ostanu prazne one se popunjavaju odozdo.
- 5.) *Institucionalno racionalni* – on zna šta se dešava, ali čuti. Tu spada sveštenstvo. Edit Štajn je probala da se suprotstavi, i odmah su je poslali u gasnu komoru.
- 6.) *Profesionalni* – profesionalci koji su za vreme Holokausta radili na proizvodnji ciklona b. za gasne komore. Ljudi su znali koji su to radili, ali su nastavili. To je bila njihova struka.
- 7.) *Arhitekta* – oni koji su gradili sve što je trebalo za koncentracione logore. Oni su projektovali gasne komore. To je za njih bio samo matematički proračun.
- 8.) *Posmatrači na daljinu* – oni koji ne prisustvuju događaju, ali znaju, oni su negde daleko. I mi smo posmatrači na daljinu ako smo znali i mogli nešto da uradimo. Zašto nisu vršili pritisak na svoje države da se bombarduju železničke pruge koje su vodile u Aušvic i druge koncentracione logore. Njih nije bilo briga.
- 9.) *Oni koji mrze druge* – zato što su oni drugačiji. Oni su prijemčivi za poruke autoriteta, pre svega vojnih, policijskih, religioznih. Kada se završio rat, seljaci iz okruženja Aušvica, koji su videli šta se dešava, koji su čuli, koji su znali su se posle rata ljutili kada su ljudi dolazili da posete Aušvic. Oni se i danas ljute.
- 10.) *Emocionalno povezani* – žene, deca i roditelji počinilaca. Oni misle da su njihovi rođaci predivna stvorenja nesposobna da učine zlo, dobri ljudi nepravedno optuženi.

Meni se čini da većina ljudi u Srbiji spada u grupu emocionalnih posmatrača, koji se prema počiniočima zločina odnose kao da su to njihova deca, braća, muževi.

Četvrta grupa su *spasioci*. U nekom trenutku se neko iz posmatrača aktivira. Aktivna pomagačka uloga ili viši nivo – borba. Moj deda je sakrivao Jevreje, komuniste i partizane, ali nije bio borac. To su bazadžije u Sremu u Vojvodini. Moj deda je otkriven i ubijen u koncentracionom logoru u Zemunu, a moja mama i njena sestra su otišle u partizane. Žene u crnom tu spadaju – spasiateljke.

Holokaust na Balkanu

Slovenija: tu je jevrejska zajednica skoro uništena.

Srbija: koncentracioni logor Sajmište/Semlin u Zemunu je bio pod komandom SS-a. Tu je ubijeno oko 10.000 od 13.000 Jevreja iz Beograda. Srbija je bila prva u Evropi koja je „rešila“ jevrejsko pitanje. Puno Jevreja je stradalo u Jabuci kod Pančeva. Marta 1942. u Beogradu je testiran ciklon b, tu je u dušegupki testiran ciklon b. Vozači su znali šta su radili pa su imali psihološke probleme, pa su oni počeli da piju. Oni su radili noću da se ne bi znalo. Ljudi su pokušali da beže iz kamiona, to je dovodilo do prevrtanja, pa su se čuli vrisci. Od 1942. kada više nije bilo Jevreja na Sajmištu su bili zatvarani komunisti, partizani, ali i antifašistički borci iz Italije i Grčke. Procenjuje se da je od 40.000 do 100.000 ljudi prošlo kroz taj logor, broj nije utvrđen.

Hrvatska: konačno rešenje jevrejskog pitanja je sprovedeno u Jasenovcu. U Jasenovcu su pored Jevreja, ubijani Srbi, Romi i komunisti. U Hrvatskoj je stradalo između 30.000 od 39.000 Jevreja. U Dubrovniku je jevrejska zajednica 1941 imala 87 članova, koji su bili u getu. Onda se broj povećao na 1.800. Važili su antijevrejski zakoni, imovina je bila konfiskovana. Italijanske vlasti jesu pomagale Jevrejima da prežive.

Bosna i Hercegovina: Vermaht je ušao u Sarajevo 16.04.1941. godine. Jevrejska zajednica u BiH je bila sefardska i brojala je 14.000 od toga je 10.000 živelo u Sarajevu. Preko 10.000 je stradalo. Jerusalimski muftija Amin el Huseini je podržavao konačno rešenje jevrejskog pitanja.

Albanija i Kosovo: puno Jevreja preživelo u Albaniji i na Kosovu. U Albaniji su Jevrejima pomagali obični ljudi. Porodice su primale izbeglice.

Bugarska: u ovoj zemlji je 80% Jevreja preživelo.

Prolazak kroz traumu – model Dan Bar On

1. nanje o tome šta se desilo, kada se desilo, ko su počinioči, ko su žrtve, ko su posmatrači.
2. Kontekst – istorijski, religiozni, psihološki itd.
3. Žestoka emocionalna reakcija jedne strane.
4. Žestoka emocionalna reakcija sa druge strane.
5. Oslobođanje od traume.

Pomirenje? – Isceljenje?

U judaizmu, počinilac pride žrtvi i kaže ja sam to uradio, meni je žao, i pita da li možeš da mi oprostiš ili ne. Onda žrtva kaže mogu ili ne mogu. Pomirenje je hrišćanski izraz i on ne postoji u judaizmu, islamu, oni imaju izraz isceljenje. Jedino žrtva može da oprosti

Reč pomirenje ne postoji ni u islamu. U Gvatemali i Kambodži ne postoji ta reč, koriste reč isceljenje kroz prolazak kroz traumu. Krivična pravda je neophodna, ali je bitna i socijalna pravda.

Zone ćutanja

Svaki konflikt proizvodi zone ćutanja: ćutanje posmatrača, žrtava, počinilaca, spasilaca. Posmatrači ćute iz moralnih razloga. Oni ne moraju da imaju strah da će odgovarati. Oni imaju moralnu dilemu da li su mogli nešto da urade. 80% njih nisu pomogli ali imaju potrebu za normalizacijom i zato prodaju normalizaciju za normalnost. Počinioci, oni imaju selektivno pamćenje da bi mogli da prežive i emotivno i povrate svoj ljudski lik uprkos neljudskosti koju su počinili. Počinioci ćute i zato što im odgovara da ne budu suđeni, uhapšeni, osuđeni, da ne bi krivično odgovarali. To je paradoksalni dvostruki moral počinitelja. Zaboravljajući loše što su počinili, oni se sećaju samo dobrog. Žrtve ćute zbog stida što su toliko bili dehumanizovani, ćute zato što nisu zaštitili one svoje slabije, pre svega decu i roditelje, ćute zato što su preživeli a ostali su pobijeni. To je krivica preživelih. Oni se osećaju krivim što su preživeli. Spasioci ćute iz straha ako se nije promenila ideologija i kontekst koji su mogu da traju i posle traume.

Oblici poricanja

Poricanje genocida je uvek strategija države i njenih institucija. Ono je kao i genocid top dawn proces i dolazi sa najviših nivoa vlasti. Genocid je proces u osam faza. Poslednja faza je poricanje. Oblika poricanja ima 12:

1. *Broj žrtava-* igra sa brojevima ima različite namere. Broj se smanjuje ili povećava u zavisnosti od namere.
2. *Moralna diskvalifikacija svedoka* – dovodi se u pitanje ljudskost i moralni kredibilitet svedoka. Diskvalifikacija se vrši putem montiranih i namerno plasiranih priča.
3. *Tvrdnje da su smrti bile nenamerne* – to se desilo slučajno, bila je glad, bila su takva vremena, bio je rat, a u ratu se to dešava. Kriva je međunarodna zajednica što nije pomagala dovoljno.
4. *Isticanje čudnih običaja žrtava* – oni su nevernici, primitivna plemena, druge rase, oni su oni, a mi smo mi, nismo kao oni.
5. *Racionalizacija ubijanja* – kao plemenskih konflikata. To je stari sukob, to je naša kultura. S druge strane, to istorija ne potvrđuje. U Darfuru se Arapi i Crnci nisu ubijali, sve dok vlada u Sudanu nije počela da naoružava paramilitarne grupe.
6. *Neke sile su se otele kontrole* – neke grupe koje mi nismo mogli da kontroli. Ni ova tvrdnja nije tačna zato što se od tih grupa ne distancira posle, nego se takve grupe i kriju, i štite i pomažu finansijski.
7. *Zastrašivanje diplomata* – ako se tu umeša međunarodna diplomatija, izbiće rat. Vršiti se zastrašivanje diplomata. Diplomati ignorišu da se radi o serijskim ubicama. U slučajevima genocida amnestiranje serijskih ubica vodi u novi genocid.
8. *Pravdanje poricanja zbog ekonomskih interesa*
9. *Oni su imali dobar tretman* – oni su u logorima, ali imaju dobar tretman. Mašta je tu neograničena!
10. *Definicionalisti* – pre svega pravници koji izbegavaju i „g“ od genocida da bi izbegli intervenciju.

11. *Optuživanje žrtava* – da se genocid predstavi kao građanski rat. Svi ubijaju sve i niko nije kriv. Žrtve su same krive, oni su se naoružavali i pravili tajne planove. Genocid se ipak dešava samo u ratovima. Rat je legalizovano ubijanje.
12. *Mir i pomirenje su važniji nego optuživanje ljudi* – to su opravdanja koja imaju cilj amnestiranje počinitelja.

Međunarodni krivični sudovi

Međunarodna zajednica nije bila spremna na vojnu intervenciju u Bosni i Hercegovini i tek na ogroman pritisak međunarodne javnosti, osnovan je ICTY 25.05.1993. godine kao odgovor međunarodne zajednice da se učini bilo šta da se zaustavi genocid u BiH, započet u proleće 1992. ICTY je prvi međunarodni krivični sud koji nije bio vojni i prvi koji je osnovan kao takav. ICTY je nastao posle nekoliko pokušaja međunarodne zajednice da ga stvori: Lajpcig i Ankara posle Prvog svetskog rata, Nirnberg i Tokio posle Drugog svetskog rata, neformalni sudovi kao što su Raselov (za Vijetnam) i ženski sudovi i ženski tribunali (Lahore, Tokio...).

ICTY je osnovan kao trgovina „amnestija za mir.“ Toj trgovini se suprostavio sudija Ustavnog suda Južnoafričke Republike i prvi tužilac ICTY Ričard Goldston/Richard Goldstone, udario je temelje ovom sudu koji se zasniva na pravdi kao preduslovu za mir.

Posle toga je osnovan sud za Ruandu ICTR, i hibridni (domaći i međunarodni) sudovi za Kambodžu, Sijera Leone, Istočni Timor. Posle toga je osnovan ICC/Međunarodni krivični sud. Prvi tužilac je bio Luis Moreno Okampo iz Argentine, pomoćnik tužioca u slučaju generala argentinske vojne hunte Videle. Nova tužiteljka je Fatou Bensuada iz Gabona, Afrika.

Prikazan je film *Živi spomenik, bosanskohercegovačke rediteljke Ines Tanović iz 2012. godine u trajanju od 38 minuta*

Utisci o filmu:

Svenka: Film mi se dopada. Sve nas objedinjuje isto zlo. U filmu se ne zna ko je ko. Priroda koja je zajednička za sve je objedinjiteljska. Kod ispovesti, sve su ove priče ispričane, već izlizierte. Smeta mi taj stepen već pričanog. Ti imaš govor, ali napraviš toliko zlo da ga ne možeš ispričati rečima.

Ljupka: Volela bih da ćutim, ali moram da reagujem. Priče su autentične. I njih je jedino moguće ispričati ako se ponavljaju. Telesni bol na licu koja drhte, ti grčevi, to je pokušaj da se iskontrolišu emocije mi je utisak.

Staša: Suviše je malo puta ponovljeno u odnosu na razmere užasa. Postoji asimetrija sećanja između žrtava i dželata. Jedna žena iz Kozarca nam je rekla: „da nisam ispričala bila bih mrtva“.

Ja znam ko je koje nacionalnosti iako se to u filmu ne vidi.

Lepa: Svaki put kada slušam ovo, vidim koliko još treba da čujem. Kontrast između prirode i priče mi se sviđa. Sviđaju mi se portreti na kraju.

Ervina: Jasno je da se radi o Bosni, iako je nacionalnost suptilna. Ja znam da su postojali i zločinci i žrtve.

Snežana: Ako oni imaju hrabrosti da pričaju o zlu koje im se desilo, mi moramo da imamo još više hrabrosti da ih čujemo.

Ivana: Film je odličan, jako dobro napravljen, čist, minimalistički. Potresne i teške priče i snažne su. Oni su bili u stanju da ispričaju priču. Muškarac je plakao, žene nisu.

Nada: Njihova lica nam govore. Više puta ispričano zlo vam pomaže da prebolite ili je to još teže, ja se pitam. Oni koji treba da se suoče se ne suočavaju.

Marijana: Film je odličan i uzburkao me. Ja znam jednog od tih ljudi. On je bio o logoru, pa su ga prebacili u Užice, gde je lečen. Spasio ga je lekar. Imao je strašnu potrebu da mi priča o tom čoveku. Kao da je hteo da me uteši.

Marija: Film je užasno emotivan i to me plaši. Ja sam se raspala, a ne volim stvari koje tako direktno udaraju. Previše emocija uvek može da zloupotrebi. On je puka emocija a ja moram da se bavim uzrocima rata.

Valentina: Meni u filmu fale imena, zato što su žrtve imale imena, zbog imena su i postale žrtve.

Janja: Prvo nam ide u oči, pa u mozak pa u srce. Tako to ide i sa ovim filmom. Film ide direktno u emociju. On je dostupniji nego knjiga.

Aleksandra: Ja volim dokumentarne filmove, ali njih treba dozirati. Da možete da ih podnesete, vi morate da postanete ravnodušni.

PREZENTACIJE NA OSNOVU TEKSTOVA IZ READERA

Aleksandra: Meni se najviše dopada tekst o posmatračima.

Staša: Lemkin me duboko potresao i dirnuo. On sjedinjuje ono što ja učim, osećati, misliti, delati. Ja sam se identifikovala sa njim. Spajanje borbe za opšte dobro čovečanstva a Lemkinovo sagorevanje me veoma rastužilo. Njegova ljudskost me dirnula. To je tako potresno. Setila sam se nas.

Nada: Meni se isto dopada tekst o Lemkinu. Ja sam tu zastala. Kada su srušeni mostovi u Novom Sadu, moj tata je plakao. On je plakao nad mostovima. Rat se završava tamo gde je i počeo.

Ervina: Lemkin je bio izabran, jer je plakao. Dopala mi se njegova upornost. Užasno je važno misliti na ljude i svet. Identifikovala sam se usamljenošću čitave priče.

Ljupka: Meni su se najviše dopala dva teksta: Silovanje i stvaranje nacionalnog vojnika i Granica i ničija zemlja. Nema adekvatnog odgovora iz psihologije za prevenciju.

Marijana: Ja sam mislila da odaberem tekst Havier Agirea, koji mi je jako težak, ali sam se predomislila. Odlučila sam se za tekst Janje Beč „Od govora mržnje do ćutanja mržnje – o banalnosti ravnodušnosti“. Treba priznati patnju žrtava, reći, znam, žao mi je i stidim se. Važno je da možemo da osetimo druge ljude. Nefa u Pucanju duše se pita: „da li je njima žao nas?“ To je ključna stvar.

Ivana: Tekst „Sprečavanje ratnih zločina i genocida“ sam odabrala. Postoji ideja zajedničke budućnosti kao prevencija. Suočavanje sa prošlošću bez vizije budućnosti je mučno iskustvo.

Edin: Sviđa mi se tekst o Lemkinu. Drago mi je što ste vi obrađivali Ključ. Lemkin je čitav svoj život potrošio za dobrobit društva i zajednice.

Valentina: Rafael Lemkin je bio aktivista i uspeo je zato što je bio uporan. Koliko god se zaustavljali toliko se i pokrećemo. Bolje biti strankinja, nego imati tako duboke korene koji te parališu. Meni se dopao i tekst o posmatračima. Ja mislim da smo svi mi nekada posmatrači. Zanimljive su te naše zone ćutanja. Ja tražim političke prakse kojima mogu preventirati.

Snežana: Ja sam izabrala tekst Lemkinovo pravo. On je prevazišao unutrašnju indiferentnost prema vidljivom zlu.

Miloš U.: Meni se dopadaju predgovori za Pucanje duše koji su napisali Ričard Goldston i Aleksandar Tišma. Lepo je i snažno. Ja volim te rečenice. Od svih priča iz knjige Pucanje duše ja najviše volim Hidu i tu rečenicu „Sva sam krvava od tih mojih ćera što su mi u krilo pale“.

Miloš: Ja sam izabrao Janjin tekst „Banalnost ravnodušnosti“ zato što mi je intrigantan, iz dva razloga mi je bio zanimljiv, zato što se radi o mojim vršnjacima, i zato što se provlači kroz ovaj tekst a to je odnos znao sam, žao mi je, stidim se a koji je ostao nerazjašnjen, on ni u ovom tekstu nije razjašnjen. Stalno se operiše sa tim kolektivnim identitetima. Ja to ne mogu da ne zapazim. To se ne dovodi u pitanje. To je ono što mi smeta. Posle genocida nema ali...Ja volim da na sve ima ali. Ja volim da na boga ima ali. To je jedan dogmatski antiintelektualni stav. Ja nemam problem sa znao sam, to na kraju svako od nas treba da kaže. Pristojno je to reći. Ali žao mi je, tu već ja zapažam da se u toj formaciji osoba koja to kaže poistovećuje sa agresorom. To mi smeta. Ja ne mogu da se poistovećujem sa agresorom, jer ja nisam agresor. To nužno podrazumeva da mi volimo nacije. A šta ćemo sa ljudima koji ne vole nacije, sa

ljudima kojima je to potpuno nebitno, sa ljudima koji misle da je to uzrok svih problema. Ja sam jedan od tih ljudi. I onda mi je teško to ugravanja u sve to. Jer ja nemam odgovor posle čitavog ovog seminara zašto ja treba da kažem žao mi je i stidim se. I na kraju će ovo biti poricanje genocida jer je tako sve konstruisano. Ovo upada u onih dvanaest kategorija poricanja. I sad ja poričem genocid, ali ja samo kao razumsko biće pitam da mi se nešto pojasni.

Marija: Tekst o Lemkinu je važan za ono što radimo. Kako je došlo do formiranja međunarodnog prava. Mi operišemo nacionalnim identitetom i kolektivnim identitetima i da je to kao neupitno. Nemoguće je pomirenje na nivou nacionalnog. Mi moramo da izađemo iz tog partikularnog identiteta. Nikako da stignemo do tog univerzalnog. Ja sam čovek. Idem u ime političke zajednice koja je mlada. Nemoguće je pomirenje da polazi od nacionalnog kolektiva. Ne mogu da izađem na kraj sa zakucanim identitetima.

Lepa: Meni se sviđa taj tekst iz Pucanje duše, „da li je njima žao nas“. Stalno sam onda nailazila na konsensus ćutanja. Sviđa mi se priča od Prima Levija, to da oni njega nisu mogli da slušaju jer je to bilo jako teško. Ja radim da svaka od nas u sebi napravi prostor da čuje drugu. Ta druga ne može da bude slobodna dok je ja ne čujem. To je moja politička odgovornost. Da napravimo prostor u sebi da sebi validiramo emocije da možemo drugoj osobi da kažemo da znamo, da nam je žao i da se ja stidim jer je to napravilo čovečanstvo. To je feministička etika brige. Ja moram da mislim na sebe, jer meni kao ženskom rodu nije dato da brinem o sebi.

EVALUACIJA 1.33 najbolja ocena je 1

Evaluacija je rađena iz dva dela. Prvi deo je bio usmeni i javan, trebalo je rečima iskazati šta se nekome najviše dopalo (dve stvari) i šta se najmanje dopalo (dve stvari). Posle toga je bila tajna evaluacija, numerička. Trebalo je oceniti brojevima pojedine delove škole. Ukupna ocena je bila 1.33. najbolja je 1.

Nataša: Meni je bila čast da radim sa Ženama u crnom. Vi ste ovde zato što ste to želele. Mi smo manjina na nivou statističke greške, ali je radost da znamo da postojimo. Nivo iskrenosti je bio visok i to je jako važno. Nije mi se dopalo kako smo nestrpljive.

Miloš U.: Meni se najviše dopao teorijski deo i ja bih mogao samo to. Ja sam zaista imao žudnju za ovim da saznam što više stvari o ovoj temi. Hvala vam Janjo što ste bili. Pauze su mogle da budu kraće.

Miloš: Meni se dopalo što smo imali rider pa smo mogli da se pripremimo. Meni su se dopali filmovi jer volim multidisciplinarni pristup.

Snežana: Meni je bila privilegija da budem ovde i prisustvujem seminaru. Sve mi se dopalo, a najviše tekst Dan Bar Ona. Značila su mi vaša ukazivanja na razne autore koji mogu da mi pomognu da shvatim genocid. Druga stvar koja mi se dopala jesu zone ćutanja, počinitelaca, žrtava, posmatrača.

Valentina: Očekivala sam da ću se pokrenuti ponovo i to sam dobila. Drago mi je da sam čula ime Falkonea zato što je bio posebna osoba i on je bio deo mog identiteta kao aktivistkinje. Bila je čast biti ovde.

Marijana: Meni se dopao teorijski deo uživala sam i dobila sam jasne odgovore. Sve mi se dopalo. Ono što bih ja želela je da dobijemo i sledeći nivo. Da radimo produbljenije i još više radimo teoriju, jer je to važno. Nama kao aktivistkinjama je potrebna teorijska podloga. Jako mi se dopada rider.

Marija: Ne mogu da govorim u kategorijama šta mi se dopalo a šta nije. Ja bih radije da nismo ovde. Mene su uznemirili posmatrači i to da postoji intencija da se i oni obuhvate krivičnim zakonima. Mi smo toliko neempatično i neosetljivo društvo da to moraš da guraš u zakon. Što više zakona to manje pravde. Filmovi mi se nisu dopali.

Ivana: Meni je prijao teorijski deo, bio je interesantan. Izlažete na divan način, lepo se izražavate. Dobri su i filmovi koji su se dobro uklopili. Na prvi pogled me žuljalo što smo imali da pripremimo nešto iz ridera, ali je i to bilo odlično.

Lepa: Ja sam totalno oduševljena. Ja sam toliko učila ova dva dana. Moja žudnja za znanjem je podstaknuta. Sve je odlično organizovano i pripremljeno. Janja ima meku i nežnu facilitaciju. Meni je bilo

jako prijatno. Puno sam naučila od svih nas. Ja sam fascinirana svime i ponosna na Žene u crnom. Sledeći put treba da se dogovorimo za pravila rada.

Staša: Ja bih da se zahvalim Janji, Nataši i Milošu. Zahvaljujem svima nama. Nama žeđ za znanjem nije podstaknuta formalnim razlozima nego etičkim principima brige za svet. Mene ovo podseća na hranu za dušu. Što bi rekla Marina Cvetajeva ovo je neovdašnji vikend. Hvala što jedna drugu podržavamo da prosuđujemo zajedno. To je naše dostojanstvo – zajedničko učenje. Važna nam je zajednička proizvodnja znanja. Treba zajedno da idemo u Ključ. Hvala vam svima koje su bile na Dunavu.

Edvin: Meni je vrlo važno da sam teorijski obradio genocid, jer je važno da znamo šta je to da ne bi manipulisali sa tom rečju. Smatram da je teško govoriti o Kambodži kada mi nismo rešili pitanje BiH.

Nada: Ja sam naučila puno toga novog. Sve mi se svidelo. Nisam zaspala čitajući rider. Tek ću ga proučavati. Bilo bi mi dragoceno da škola Sofi Šol nastavi svoj rad u Srbiji i Vojvodini. Ja zamerki nemam.

Aleksandra: Ja ne mogu mnogo da sedim i fale mi pauze. Ja sam impresionirana količinom znanja koje sam dobila za ovih dva dana. I super mi je bio rider. Nerviralo me to što će neko da nas ispituje, ali je to bilo ok. Imala sam u glavi ekocid – zločin prema prirodi. Genocid nije samo ubijanje ljudi, nego ubijanje uslova života. Nisam znala o Kambodži, a bila sam ubačena u priču.

Janja: Meni je čast da sam bila ovde sa vama. Vi ste ovde zato što imate potrebu da razumete, zbog humanizacije odnosa a to je meni smisao života. Drago mi je da ste me pozvali i mi smo ovo zajedno ostvarili. Moja saradnja sa Milošem i Natašom u pripremi je bila izvanredna. Moj predlog bi bio da škola zaživi da se ona razvija dalje. Tamo gde hoće da nas slušaju. Ključ zaslužuje da mi odemo tamo. Mi treba da vidimo Biljane i Prhovo i Rubiju i Hidu. To puno znači. Ako mi u sebi napravimo prostor da drugi uđe u njega onda smo uspeli. Menjajući sebe spremni smo za druge i drugačije ljude. Ervin Štaub u svojoj knjizi „Koreni zla“, kaže samo činjenjem i menjanjem sebe i svog okruženja možemo nešto da promenimo. Žene u crnom, dvadeset godina uporno, u Beogradu i Srbiji, strpljivo, sa dignitetom, hrabro, pošteno, javno menjaju svojim delovanjem i sebe i okruženje koje jeste post ratno, post genocidno i traumatizirano. To je put prolaska kroz traumu. To je preventiva protiv nekog novog, mogućeg genocida. To je put.

Izveštaj priredio Miloš Urošević uz solidarnu podršku i pomoć Janje Beč